

Pedaqogika**DİLİN TƏDRİSİ METODİKASININ
FORMALAŞMASI TARİXİNDƏN**

Nazilə Yusifova

*ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi
metodikası kafedrasının müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: metodika, Azərbaycan dilinin tədrisi, orta məktəb, fənn, metodist, ana dili, təlim.

Ключевые слова: методика, преподавание азербайджанского языка, средняя школа, предмет, методист, родной язык.

Key words: methods, teaching of Azerbaijan language, secondary school, subject, teacher- trainers, mother tongue, training

Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi qədimlərə gedib çıxs da, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının bir elm kimi təşəkkülü XX əsrə təsadüf edir. Belə ki, XX əsrin 50-ci illərindən Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası ilə bağlı tədqiqatlar sistemli xarakter almağa başlamışdır. Azərbaycan dili tədrisi metodikasının bir elm kimi formalaşması, onun linqvistik və metodik əsaslarının müəyyənəşdirilməsində və inkişafında, milli dilçi-metodistlər ordusunun hazırlanmasında xüsusi xidməti olan prof. Ağaməmməd Abdullayevin yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Bu baxımdan prof. A. Abdullayevin zəngin metodik yaradıcılığının müxtəlif bucaq altından tədqiqi və təhlili, onun müasir milli təhsil sistemi üçün əhəmiyyətinin əsaslandırılması Azərbaycan dili tədrisi metodikasının aktual problemi kimi xüsusi araşdırmalar aparılmasını tələb edir.

Pedaqoji elmlər sisteminə daxil olan

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin özünəməxsus qanunları, tədqiqat metodları, prinsipləri vardır. Eyni zamanda bu elmin qarşısında ümumtəhsil məktəblərində "Azərbaycan dili" fənninin məzmununu müəyyənəşdirmək, dil materiallarını siniflər üzrə ardıcıl və sistemli formada elmi şəkildə vermək, tədris keyfiyyətini artırmaq üçün ən optimal tədris üsullarını elmi cəhətdən təyin etmək, şagirdlərin Azərbaycan dilinə dair nəzəri bilik və bacarıqlara yiyələnmələrini nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq kimi vəzifələr dayanır. Tərəddüdsüz, mübaligəsiz demək olar ki, bu vəzifələri ölkəmizdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə ilk elmlər doktoru olan Ağaməmməd Abdullayev müəyyənəşdirmişdir. Doğrudur, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası ilə bu və ya digər dərəcədə bağlı olan əsərlər də yazılmışdır.

Dünyəvi məktəblərdə Azərbaycan dili təlimi də özünəməvafiq yer tutduğu dövrdən

başlayaraq Azərbaycanın görkəmli maarif-pərvərləri, onun təliminin keyfiyyətini yüksəltmək qayğısına qalmışlar. Buna görə də, XIX əsrin I rübünün sonlarından başlayaraq müxtəlif dərslilər və dərs vəsaitləri çap olunmağa başlamışdır.

1906-cı ildə Həsən Səbri Ayvazovun "Üsulu-tədris və təlim-tərbiyə", 1908-ci ildə Hafiz Məmmədamın Şeyxzadənin "Fəhəhət və bələğət, fənni inşa və üsulu-kitabət" adlı kitabları çap olunmuşdur. Azərbaycan dilinin tədrisinin məsələlərinə XX əsrin 20-ci illərində bir sıra məqalə və proqramlar həsr olunmuşdur. Bu baxımdan Muhiddinin "Məktəblərdə türkçə tədrisatı", C.İmanverdiyevin "Türk dili üsulu tədrisləri", İsmayıl Hikmətin "Türk dili dərsləri nasıl və nə əsas üzrə verilməli", Təhsin Qonduxovun "Məktəblərimizdə imla tədrisatı", Əkrəm Cəbizadənin "Türk dili və ədəbiyyatı" proqramı və s. diqqəti cəlb edir.

1926-cı ildə Məmmədəli Sadıxzadənin müəllimlər üçün "Türk dilinin üsulu tədrisi" adlı vəsaiti və B.Çobanzadənin "Türk dili və ədəbiyyatının üsuli tədrisi" kitabı çap edilmişdir. 1932-ci ildə B.Çobanzadə və C.Məmmədzadənin çap olunan "Türk dilinin metodikası" əsəri də bilavasitə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasına həsr olunmuşdur [4, s.21-22]. Doğrudur, bu əsərlər müəyyən qədər müəllimlərin köməyinə çatmışdır. Lakin bu əsərləri Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin təşəkkülünün əsası kimi qiymətləndirmək olmaz. Çünki burada bir konkret mövzu və ya bölmənin tədrisi məsələləri sistemli şərh olunmamışdır. Elə buna görə də A.Abdullayevə qədərki metodik ədəbiyyatı şərti olaraq metodik əsərlər adlandırmaq olar. Həmin vəsaitlərdə yalnız qrammatik və yazı qaydalarının öyrənilməsi ön plana çəkilmişdir. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin predmeti, inkişaf qanunauyğunluqları, mənbələri və s. metodika ilə birbaşa

bağlı məsələlər ilk dəfə A.Abdullayev tərəfindən elmi şəkildə tədqiq olunmuşdur.

1945-ci ildə A.Abdullayevin "Orta məktəbdə Azərbaycan dili metodikası", daha sonra A.Abdullayevin Hacıyev və Əlizadə ilə birlikdə yazdığı "Orta məktəbdə Azərbaycan dili" metodik vəsaiti çap olunmuşdur.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının elə bir sahəsi yoxdur ki, A.Abdullayev o sahə ilə bağlı söz deməmiş olsun. Prof. A. Abdullayev pedaqoji elmlər sisteminə Azərbaycan dili tədrisi metodikasının xüsusi yer tutduğunu əsaslandırmış və dilin tədrisi ilə bağlı bir-birindən dəyərli əsərlər yazmışdır. A.Abdullayev həm də bir məktəb-Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə məktəb yaratmışdır. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından söz düşəndə, ilk növbədə pedaqoji elmlər doktoru, professor Ağaməmməd Abdullayev yada düşür. Ünumiyyətlə, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası prof. Ağaməmməd Abdullayevin yaradıcılığından kənarda təəvvür edilə bilməz. Prof.A.Abdullayevin elmi-pedaqoji irsi ana dili təliminin yeni təlim texnologiyaları aspektində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun irsinin ana dilinin tədrisi tarixindəki əhəmiyyəti və müasir təhsil sisteminə bundan istifadənin zəruriliyi indi də öz aktuallığını saxlayır. A.Abdullayev Azərbaycan dilinin tədrisi tarixini elmi şəkildə araşdırmış, Azərbaycan dili tədrisinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və ümumi istiqamətə yönəldilməsinin elmi-metodik istiqamətini müəyyənəşdirmişdir. Məhz onun sayəsində Azərbaycan dili tədrisi metodikası bir elm kimi formalaşmışdır.

Prof.A.Abdullayevin ana dilinin tədrisi tarixi, təhsil, təlim və tərbiyə ilə bağlı fikirləri, elmi mülahizələri bu gün müasir pedaqoji aləmdə, xüsusən ana dili tədrisində təlimin təşkil formaları, öyrətmə üsul və vasitələri, fənlərarası əlaqə və təhsilin

mərhələləri arasında varislik, müəllim-şagird münasibətləri, onlar arasında pedaqoji əməkdaşlığın yaradılması və s. yönündə aparılan işlərə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatının yeni təlim texnologiyalarından istifadə edə bilmə tələbi, biliklərin interaktiv metodlar çərçivəsində öyrənilməsi, təhsilin səmərəliliyinin artırılması, təlim prosesinin intensivləşdirilməsi və digər müasir yanaşmalar öz mənbəyini prof.A.Abdullayevin elmi-pedagoji irsindən götürür.

Prof.Y.Kərimov yazır: "Keçən əsrin (XX əsrin – N.Y.) ortaları Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının bir elmi kimi formalaşması ilə əlamətdardır. Bu missiya görkəmli metodist professor Ağaməmməd Abdullayevin adı ilə bağlıdır. Prof. A.Abdullayev qısa müddətdə başına Azərbaycan dilinin tədrisi sahəsində az-çox tanınmış, yazmaq, yaratmaq həvəsində olan gəncləri topladı və onların inkişafına professional səviyyədə istiqamət verdi" [3, 27].

Prof.A.Abdullayev 1956-cı ildə nəşr etdirdiyi "Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası" dərsliyi ilə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin fundamental əsasını qoymuşdur və bu da Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. A.Abdullayevin bu dərsliyi, ilk növbədə müəllim hazırlığında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Azərbaycan dili tədrisinin metodikası elminin məqsəd və vəzifələri ilk dəfə olaraq aydın şəkildə müəyyənləşdirilir və Azərbaycan dilinin tədrisində istifadə edilən metod, priyomlar və yolları ilk dəfə olaraq sistemləşdirilir və həmin yolların müəllimin sözü, müəllimin sualları, qrammatik tərif və qaydaları şagirdlərin mənimləmələri üzərində iş, müsahibə, şagirdlərin müstəqil işləri üzərindəki rəhbərlik, qrammatik təhlil və şagirdlərin biliyinin qiymətləndirilməsi

yollarından ibarət olduğunu göstərir. Müəllimin təlim metodları, o cümlədən müəllimin sözü, sualları və müsahibə metodları düzgün şərh olunduğu üçün bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Dərsin mənimlənməsində müəllimin suallarının elmi və metodik cəhətləri düzgün tərtibatdan çox asılıdır və A.Abdullayev həmin sualları qruplaşdırır. Müəllimin suallarının bölgüsü H.Baliyevin 2007-ci ildə nəşr etdirdiyi "Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası" və "Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası"ndan mühazirələr" dərsliklərində olduğu kimi saxlanılmışdır. Bu fakt göstərir ki, təlim metodlarının bəzi qrupları A.Abdullayevin tədqiqatında o qədər əhatəli izah olunmuşdur ki, sonrakı əsərlərdə buraya heç nə əlavə olunmamışdır. Lakin təlim metodları geniş anlayış olduğu üçün metodların bütün qruplarının A.Abdullayev tərəfindən tam izah olunduğunu iddia etmək olmaz. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə metodistlər, o cümlədən H.Baliyev, Ə.Əfəndizadə, B.Əhmədov, Ə.Kəlbəliyev və başqaları təlim metodlarının tədqiq edilmədiyini qruplarını izah etmişlər.

A.Abdullayevin təlim metodları, onlardan istifadənin perspektivləri, təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və s. ideyaları onun məktəbinin davamçıları olan H.Baliyev, B.Əhmədov tərəfindən dərsin tiplərinə, metod seçməyin didaktik şərtlərinə uyğun olaraq sistemləşdirilmiş, Ə.Əfəndizadə isə təkmilləşdirilməsinin vacibliyini əsaslandırmışdır.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə tədqiqatlar davam etdikcə metodika elmi də zənginləşir və inkişaf edir. Bu isə dərsliklərin təkrar nəşrini zəruri edir. Buna görə də A.Abdullayev 1956-cı ildə yazdığı "Orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisi metodikası" əsərini elmi tədqiqatlar əsasında zənginləşdirərək, 1968-ci ildə "Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası"

adı ilə təkrar nəşr etdirmişdir. Həmin əsərin üçüncü dəfə təkrar nəşri 1978-ci ildə olmuşdur.

"Orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisi metodikası" əsərinin üçüncü nəşrində əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq o zamankı proqramlara yenidən daxil edilmiş dil haqqında ümumi məsələlər barədə danışılmışdır. "Dil ünsiyyət vasitəsi kimi", "Dil və təfəkkür", "Dilin insan cəmiyyətindəki rolu", "Dilin daima inkişafda olması", "Azərbaycan dili və dialektlər", "Azərbaycan əlifbasının tarixi haqqında qısa məlumat" mövzuları yığcam şəkildə əhatə edilmiş, Azərbaycan dili müəllimlərinin bu bölmə ilə bağlı verəcəyi sualları ümumiləşdirərək göstərmişdir [1, 267-278].

A.Abdullayevin yaradıcılığında Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi xüsusi yer tutur. A.Abdullayev Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, arxiv materialları əsasında Azərbaycan dilinin tarixi üzrə orijinal bir tədqiqat işi ortaya qoymuşdur. Belə ki, o, 1958-ci ildə "Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və həmin tədqiqata uyğun olaraq 1958-ci ildə "Azərbaycan dilinin tədrisi tarixinə dair" kitabı çap olunmuşdur.

Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi ilə bağlı yeni araşdırmalar 1966-cı ildə çap olunan "Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi"ndə əksini tapmışdır. A.Abdullayev Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi məsələlərini araşdırarkən bütün məsələlərə obyektiv yanaşmış və dövrün maarif işlərini düzgün qiymətləndirmişdir. O zamankı bəzi tədqiqatçılar Azərbaycanın elm və təhsil sahəsində nailiyyətlərini inkar edərək hər şeyin ancaq sovet dövründə yarandığını iddia edirdilər. Həmin tədqiqatçılardan fərqli olaraq, A.Abdullayev Azərbaycan xalqının həm XIX əsrəqədərki, həm də XIX-XX əsrlərdə

elm və təhsil sahəsindəki nailiyyətlərini düzgün qiymətləndirmiş və qədim dövrlərdə Azərbaycan dilinin tədrisi məsələsinin tarixinə aydınlıq gətirmişdir. A.Abdullayevin araşdırmaları nəticəsində aydın olur ki, Azərbaycan dilinin tədrisi uzun bir tarixə malikdir. Azərbaycan dili dilimizin əbədi dil kimi formalaşdığı dövrdən tədris olunmağa başlamış, qədim dövrlərdə mollaxana və mədrəsələrdə, XIX əsrdən isə məktəblərdə uşaqlara yazıb-oxumaq üçün istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dilində çox qiymətli əsərlər yaratmış Həsənoğlu, Nəsimi, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.V.Vidadi kimi görkəmli söz ustaları yaqin ki, öz zamanlarında müəyyən bir məktəbdə təhsil almış, orada təlim-tərbiyə görmüş və ana dilində yazıb-oxumaq öyrənmişlər. Belə məktəblərin XV-XVI əsrlərdə olduğunu M.Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərində də aydın görmək olur. Bu məsələlərə Azərbaycanşünaslıqda ilk dəfə olaraq A.Abdullayev aydınlıq gətirmişdir.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının bir elm kimi təşəkkülü və inkişafının bünövrəsi bugünkü nəsilədən çox əvvəl qoyulmuşdur. Həmin bünövrəni, elmin keçdiyi geniş inkişaf yolunu əsaslı surətdə öyrənmədən bu elmin gələcək inkişafını təmin etmək, təlim prosesində yeniliklər yaratmaq çətinidir. Çünki yenilik əvvəlki zaman əsasında qurulduqda praktik əhəmiyyət daşıyır.

Prof. A.S.Abdullayev 1956, 1968 və 1978-ci illərdə çap etdirdiyi "Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası" dərsliyi ilə ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elminin əsasını qoymuş, onun inkişaf yolunu müəyyənləşdirmişdir. Onun yetişdirməsi, metodika məktəbinin davamçısı olan H.B.Baliyevin yazıb çap etdirdiyi "Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası"ndan mühazirələr" [2] dərsliyinin əsasında A.Abdullayevin çap

etdirdiyi dərslər dayanır. Bugünkü tədqiqatçılar ilkin araşdırmalarına məhz prof. B.Çobanzadənin, prof.A.Abdullayevin, prof.Ə.Əfəndizadənin, prof.B.Əhmədovun, prof.Y.Y.Kərimovun və b. kitablarından başlamalıdır. Bu alimlərə istinad olunmadan dil metodikası üzrə aparılan tədqiqatlar elmi-metodik bünövrədən məhrumdur və praktik səciyyə daşıya bilməz.

Rəyçi: dos. Ə.Abbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev A.S. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası (Ali məktəb tələbələri üçün dərslər), Bakı: Maarif, 1978, 280 səh.
2. Bəliyev H.B. Ana dili tədrisi metodikası (Mühazirələr, Bakı: APİ, 1978, 86 səh.
3. Kərimov Y.Ş. Metodik aləmdə öz dəsti-xətti olan adam. P.Paşayeva. H.Bəliyev, Bakı: Qismət, 2009, s.27-28.
4. Xəlilov B. M.İbrahimovun dilçilik görüşləri. // Azərbaycan məktəbi, №1, 2012.
5. Seyidov Ə. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı: 1987.
6. Yusifova N. Ağaməmməd Abdullayev və Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının formalaşması, Bakı: Elm və təhsil, 2011, 212 səh.

H. Юсифова

Об истории формирования методики преподавания Азербайджанского языка Резюме

Начиная с 50 годов XX века началось системное исследование, связанное с методикой преподавания азербайджанского языка. Творчество профессора Агамамедс Абдуллаева занимает видное место в формировании азербайджанского языка как науки, определение и развитие его лингвистической и методической основы, в подготовке ученых языковедов-методистов.

N.Yusifova

From the History of Teaching Methods of Azerbaijan language Summary

From the beginning of 50s of the XX century researchers began to acquire the methods of teaching of Azerbaijan language systematically. Professor Agamammad Abdullayev's creative activity plays great role in forming teaching methods of Azerbaijan language. As a linguist, he determined methodological and linguistic principles of the language and its further development. He has also special service in training a number of national linguists – methodologists (teacher-trainers). All these problems are investigated scientifically in the article.

YARADICI ƏMƏYİN İFADƏSİ

Zeynal Zeynalov
ARTPI-nin şöbə müdürü

Açar sözlər: qiymətləndirmə, keyfiyyət, kurikulum, innovativ proqramlarda iştirak.

Ключевые слова: оценивание, качества, curriculum, участие в инновационных программах.

Key words: assessment, quality, curriculum, using innovative programmes.

Keyfiyyət göstəriciləri yaradıcı əməyin ifadəsidir. Dünya təhsilində inteqrasiyanın sistemli, geniş parametrlərlə prosedürə çevrildiyi bir zamanda inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl pedaqoji təcrübələrini öyrənib, ümumiləşdirib yaymaq, həmkarlarının çoxillik əməyinin nəticəsi olaraq formalaşmış qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək tədris prosesinin səmərəliliyini artırmaq və özfəaliyyətini təqdim etmək bacarığına malik olmaq müəllimin yaradıcı əməyinin keyfiyyət göstəricilərindəndir.

Müəllimin yaradıcılıq və sağlam rəqəbat tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirakı onun yaradıcı əməyinin keyfiyyətinin aşkarlanması üçün mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, ixtisas artırma təhsilinin yeni modeli əsasında nəzərdə tutulmuş peşə fəaliyyətinin ümumi əsasları, ixtisas sahələri və innovasiyalar üzrə təlimlərdə iştirakının vacibliyi əsas şərtlərdəndir.

Məktəblərdə və ayrı-ayrı müəllimlərin fəaliyyətində özünü göstərən məzmun nailiyyətləri və şagird göstəricilərində əks olunan innovativ fəaliyyət motivləri "Ən yaxşı ümumtəhsil müəssisəsi", "Ən yaxşı müəllim" müsabiqələri vasitəsilə üzə çıxarılır. İxtisası üzrə dövrün tələbinə uyğun elmi-nəzəri biliklərə, pedaqoji etika və mədəniyyətə malik olması onu yaxşı müəllim

kimi tanıdır.

Təhsil prosesində müəllim yeni pedaqoji texnologiyalardan faydalanaraq şagirdlərdə təfəkkürün formalaşmasına nail olur, müasir təlim yanaşmalarını əks etdirən dərsmühazirə, dərş-yaş, dərş-müzakirə, dərş-disput kimi qeyri-standart dərslərdən istifadəyə üstünlük verir, qruplarla, cütərlə, fərdi və kollektivlə iş formalarından istifadə edir, dialoqa, məntiqi və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirən, yaradıcı metodlara əsaslanan fəal metodlardan istifadəyə geniş yer verir.

Təhsilin keyfiyyəti təlimin yeni texnologiyasını, tədris prosesini bilavasitə reallaşdıran, müəllimin yaradıcı əməyindən, peşəkarlıq səviyyəsindən və peşəsinə ürək-dən sevməsindən çox asılıdır.

Müəllimin uşaqlarla həssas ünsiyyət-qurma, əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünü-təhsil və idarəçilik bacarıqlarına malik olması onun dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etmiş xüsusiyyətlərindəndir.

Müasir müəllim özündə ən ali bəşəri keyfiyyətləri birləşdirməli, obyektini sevməli, tərbiyə etdiyi uşaqlara qayğılı münasibət bəsləməlidir. O, yüksək pedaqoji ustalıqə malik olmalı, məktəbə daxil olduğu gündən məktəbi bitirənə qədər uşaqla pillə-pillə yüksəlməli və özünün mənəvi sərvətlərini ona verməlidir.

Təlim prosesinin yaxşı qurulması üçün